

Розділ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6

М. Я. Ващишин

СПЕЦІАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

Проаналізовано основні спеціальні принципи правового регулювання відносин у сфері формування, функціонування та збереження національної екомережі України. Зазначено, що ці принципи є спеціалізованими щодо принципів екологічного права і відображають сутність та особливості екомережєвих правовідносин. Обґрунтовано пропозицію про доповнення цієї системи спеціальним превентивним принципом запобігання негативному впливу на об'єкти національної екомережі у процесі господарської та іншої діяльності людини.

Ключові слова: національна екомережа, принципи правового регулювання, спеціальні принципи, правові засади, принципи екологічного права.

Постановка проблеми. Національна екологічна мережа є якісно новою і перспективною формою комплексної охорони навколишнього природного середовища. Правове регулювання відносин у сфері належного формування, невиснажливого використання та оптимального збереження національної екологічної мережі в Україні ґрунтується на принципах, які об'єктивно обумовлені потребами збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, відповідають сучасному етапові суспільного розвитку, науково обґрунтовані, формують зміст правових норм про національну екомережу та виконують регулятивну і охоронну функції. Систему принципів правового регулювання відносин у сфері формування, функціонування та збереження національної екомережі становлять загальноправові, міжгалузеві, галузеві (еколого-правові) та спеціальні (інституційні) принципи.

Стан дослідження. Окремі аспекти формування та функціонування національної екологічної мережі досліджували Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, П. А. Гвоздик, А. Й. Годованюк, Б. В. Даниленко,

М. А. Дейнега, І. І. Каракаш, С. М. Кравченко, П. Ф. Кулинич, О. В. Лозо, М. І. Максименко, Н. Р. Малишева, М. О. Медведєва, Е. В. Позняк, Л. Проценко, А. К. Соколова, О. Ш. Чомошавлі, В. В. Шеховцов. Актуальність статті зумовлена тим, що спеціальні принципи правового регулювання відносин у сфері формування та невиснажливого використання національної екологічної мережі в Україні не були предметом окремого наукового аналізу, досі не виявлено їх співвідношення із принципами екологічного права України та міжнародного права навколишнього природного середовища.

Метою статті є аналіз системи та змісту спеціальних принципів правового регулювання відносин у сфері формування та збереження національної екомережі в Україні. Для досягнення поставленої мети основна увага зосереджена на вирішенні таких завдань: установлення відповідності принципів правового регулювання відносин у сфері формування та збереження національної екомережі принципам екологічного права та принципам побудови Всеєвропейської екологічної мережі; формулювання висновків і пропозицій стосовно вдосконалення (уточнення та доповнення) системи спеціальних принципів правового регулювання відносин у сфері формування та збереження національної екомережі України.

Виклад основних положень. Важливою особливістю сучасного етапу розвитку правотворчості в Україні А. М. Колодій вважає те, що у дедалі більшій кількості нормативно-правових актів передбачені окремі статті, що встановлюють принципи організації, функціонування та співвідношення соціальних інституцій [1, с. 24]. Текстуальне закріплення основних принципів екологічного права містить ст. 3 «Основні принципи охорони навколишнього природного середовища» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2]. На думку П. Д. Пилипенка, сам собою факт закріплення принципів права окремої галузі у її джерелах можна, очевидно, вважати ідеальним варіантом, зразком досконалості системи права [3, с. 157].

Більшість із принципів, закріплених у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», водночас становлять основу формування національної екомережі, що є сучасною формою збереження довкілля. Попри те, що формування екомережі в Україні розпочалося через десять років після прийняття зазначеного закону, правові засади збереження ландшафтного та біологічного різноманіття були сформовані у таких принципах охорони навколишнього природного середовища [2]: гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; запобіжний характер заходів

щодо охорони навколишнього природного середовища; збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів; науково обґрунтоване узгодження екологічних, екологічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища; гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду; вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку; поєднання заходів стимулювання й відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища; вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

Отже, вісім із п'ятнадцяти принципів охорони навколишнього природного середовища відповідають програмним правовим засадам формування національної екомережі, а чотири з них – безпосередньо з ними співзвучні, що свідчить про правовий зв'язок галузевого екологічного законодавства та спеціального законодавства про екомережу України та створення правової основи для розвитку екомережєвих відносин. Решта сім принципів охорони навколишнього природного середовища мають виражений природоресурсний характер і визначають правові засади раціонального природокористування, тобто також не суперечать досліджуваним принципам. Проте більшою мірою вони застосовуватимуться не у формуванні та збереженні національної екомережі, а в процесі невиснажливого використання її окремих структурних елементів – сполучних та буферних територій, до складу яких переважно входять землі водного фонду, землі лісогосподарського та сільськогосподарського призначення.

Принципи правового регулювання відносин у сфері формування, збереження та використання національної екомережі є спеціалізованими щодо принципів екологічного права, відображають сутність та особливості екомережєвих відносин. У ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу України» [4] передбачено, що формування, збереження та використання екомережі здійснюється відповідно до таких основних принципів: а) забезпечення цілісності екосистемних функцій складових елементів екомережі; б) збереження та екологічно збалансоване використання природних ресурсів на території екомережі; в) зупинення втрат природних і напівприродних територій (зайнятих

рослинними угрупованнями природного походження та комплексами, зміненими в процесі людської діяльності), розширення площі території екомережі; г) забезпечення державної підтримки, стимулювання суб'єктів господарювання при створенні на їх землях територій та об'єктів природно-заповідного фонду, інших територій, що підлягають особливій охороні, розвитку екомережі; г) забезпечення участі громадян та їх об'єднань у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо формування, збереження та використання екомережі; д) забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екомережі, всебічний розвиток міжнародної співпраці у цій сфері; е) удосконалення складу земель України шляхом забезпечення науково обґрунтованого співвідношення між різними категоріями земель; є) системне врахування екологічних, соціальних та економічних інтересів суспільства.

Зважаючи на те, що принципи права – основоположні, обумовлюють і визначають юридично значущі підходи до регулювання суспільних відносин, зміст впливу права на ці відносини та слугують критеріями його науково обґрунтованого формування і здійснення у реалізації повноважень суб'єктів права [5, с. 5], варто відзначити, що принципи формування, збереження та використання національної екомережі відповідають зазначеним критеріям і цілям.

Перші три принципи є стратегічними і відображають програмні цілі формування національної екомережі. Вони спрямовані на забезпечення побудови екомережі як єдиної територіальної системи природних та частково змінених людиною територій задля зупинення деградації природних ландшафтів та втрат біологічного різноманіття з метою досягнення екологічної рівноваги на значній площі нашої країни.

Два інші принципи – організаційно-правовий характер: перший – юридично опосередковує окремі аспекти економіко-правового механізму раціонального природокористування в межах територій екомережі; інший – відображає участь громадськості у прийнятті екологічно важливих рішень на всіх етапах функціонування національної екомережі.

Варто розширити зміст принципу, передбаченого п. «г» ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу України» усіма трьома «стовпами» Орхуської конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються охорони навколишнього середовища (1998 р.), котра спрямована на захист прав людини сучасного та майбутніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я. Отож, цей принцип матиме комплексний і завершений характер: принцип

вільного доступу громадян та їх об'єднань до інформації про стан формування і функціонування екомережі, забезпечення їх участі у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо побудови та збереження екомережі, а також доступ до правосуддя з питань, що стосуються охорони біологічного і ландшафтного різноманіття та окремих елементів національної екомережі.

У п. «д» ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу України» простежуються зв'язок правових засад формування національної екомережі України із вихідними засадами побудови Всеєвропейської екологічної мережі. Правове регулювання відносин у сфері формування та функціонування національної екологічної мережі в Україні розпочалося з прийняття Закону України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» від 21 вересня 2000 року [6] відповідно до рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.). Цим законом передбачено, що національна екологічна мережа має відповідати вимогам щодо її функціонування у Всеєвропейській екологічній мережі та виконувати провідні функції щодо збереження біологічного різноманіття.

За створення Всеєвропейської екологічної мережі було взято за основу раніше втілену в рамках Європейського Союзу ідею особливо охоронюваних територій «Natura 2000». Формування мережі «Natura 2000» здійснюється за принципом її поєднання з національними природоохоронними програмами. Відповідно до статті 10 Council Directive 92/43/EEC, держави-члени ЄС, якщо вважають необхідним, докладають зусиль для заохочення управління особливостями ландшафту, котрі мають важливе значення для дикої фауни та флори, у своєму плануванні землекористування та політиці розвитку та, зокрема, з метою покращення цілісності мережі «Natura 2000» [7, с. 161].

Принципи побудови та збереження національної екомережі (крім принципу абсолютизації значення територій та об'єктів природно-заповідного фонду як основи мережі) загалом не суперечать принципам формування мережі «Natura 2000», що є позитивним з огляду на перспективи входження України до складу Європейського Союзу. Найбільшою мірою гармонують із екологічними принципами ЄС, передбачені у ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу України», а саме [4]: забезпечення цілісності екосистемних функцій складових елементів екомережі; забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екомережі, всебічний розвиток міжнародної співпраці у цій сфері;

удосконалення складу земель України шляхом забезпечення науково-обґрунтованого співвідношення між різними категоріями земель.

Останній із окреслених принципів потребує належної деталізації у земельному законодавстві. Земельним кодексом України передбачено дев'ять категорій земель, з них більшість відповідають вимогам щодо включення їх до складу структурних елементів національної екомережі. Двом категоріям земельного фонду України (землі житлової та громадської забудови; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення) властиве цільове призначення, яке спрямоване на досягнення соціальних та економічних, а не природоохоронних цілей, через що недоцільним є включення цих земель до складу національної екомережі. Проте виваженого, науково обґрунтованого співвідношення між різними категоріями земель для вдосконалення складу земель України і розбудови екомережі не було здійснено.

Про відповідність принципів формування, збереження та використання національної екомережі міжнародно-правовим стандартам і принципам охорони довкілля свідчить останній у законодавчому переліку ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу України» принцип системного врахування екологічних, соціальних та економічних інтересів суспільства, що фактично є визнаним принципом сталого екологічно обґрунтованого економічного і соціального розвитку.

Принцип сталого розвитку є міжнародно-правовим принципом охорони довкілля, що був закріплений у ст. 4 Декларації з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.). Його зміст визначається так: для досягнення сталого розвитку захист навколишнього середовища повинен становити невід'ємну частину процесу розвитку і не може розглядатися окремо від нього.

С. О. Боголюбов відзначає, що Міжнародна конференція 1992 р. в Ріо-де-Жанейро стала місцем координації природоохоронних планів і заходів різних держав і висунула тезу про необхідність забезпечення сталого розвитку (відновлюваного, відтворюваного природокористування) – нового терміна, що сприймається по-різному в різних державах і набуває різні смислові відтінки під час перекладу різними мовами [8, с. 146].

Сьогодні формування та функціонування національної екологічної мережі в Україні є насамперед запорукою збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, але й водночас сприятиме сталому розвитку українського суспільства: стабілізуватиме екосистеми, підвищить ресурсний потенціал у сфері природокористування і здатне покращити якість життя наших громадян.

Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки визначено основні соціальні, економічні та екологічні результати її реалізації, до яких можна віднести збереження і відтворення ландшафтного різноманіття, розбудову Всеєвропейської екологічної мережі, а також сприяння розвитку ресурсної бази для заняття туризмом, відпочинку та оздоровлення населення [6]. Через невиснажливе природокористування на значній частині території України будуть створені природні умови для життя і розвитку людини у екологічно збалансованому природному середовищі і забезпечуватиметься дотримання екологічної рівноваги.

М. М. Бринчук серед принципів екологічного права обгрунтовує принцип попередження (запобігання) шкоди навколишньому середовищу (екологічної шкоди) в процесі суспільного розвитку: якщо попереджується екологічна шкода, то запобігається і екогенна шкода, тобто така, що завдається здоров'ю і життю людини деградованим, забрудненим навколишнім середовищем [5, с. 76]. Спеціалізуючи цей охоронний принцип екологічного права, можна запропонувати доповнити систему принципів правового регулювання відносин у сфері формування, використання та збереження національної екологічної мережі принципом запобігання негативного впливу на об'єкти національної екомережі в процесі господарської та іншої діяльності людини.

Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки [6] з метою забезпечення природоохоронних функцій національної екологічної мережі передбачено здійснення заходів щодо запобігання негативному впливу на природні комплекси елементів національної екологічної мережі. Однак, на нашу думку, ця засаднича норма має основоположне значення і може трактуватися як принцип правового регулювання. Одним із проявів цього принципу є закріплене у Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки положення про здійснення спеціальних заходів для забезпечення міграції тварин і рослин в місцях перетину природних та транспортних коридорів [6].

Своєю чергою, функціонування національної екомережі сприяє зменшенню, запобіганню та ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності людей на навколишнє природне середовище, збереженню природних ресурсів і генетичного фонду живої природи.

Завдання принципів формування, збереження та використання національної екомережі можна розглядати у вузькому та широкому розуміннях. У вузькому розумінні вони покликані забезпечити три

напрями розвитку екомережєвих відносин: системне формування, ефективне збереження та невиснажливе використання національної екомережі.

У широкому тлумаченні завдання принципів формування, збереження та використання національної екомережі полягає у виробленні та узгодженні загальних вимог до діяльності у сфері охорони довкілля і досягнення таких результатів:

- 1) збереження ландшафтного та біологічного різноманіття;
- 2) відновлення екологічної рівноваги;
- 3) покращення якості довкілля до стану, сприятливого для життєдіяльності людини.

У навколишньому природному середовищі діють природні взаємозв'язки, які забезпечують умови життєдіяльності людини і тому, на думку Е. В. Позняк, підлягають обов'язковому врахуванню у формуванні законодавчих вимог. Безперечно, екосистемний підхід найбільшою мірою доцільно впроваджувати для вдосконалення екологічного законодавства, зокрема це стосується сфери природоохоронного права (охорони комплексних об'єктів правового регулювання, їх відтворення та використання, формування екологічної мережі) [9, с. 156].

Втілення ідеї побудови національної екомережі є прикладом застосування екосистемного підходу в екологічній політиці нашої держави, а принципи правового регулювання відносин у сфері формування, збереження та використання національної екомережі спрямовані на забезпечення самовідтворення екосистем і підвищення їх якісних природних характеристик.

Висновки. Принципи правового регулювання відносин у сфері формування, збереження та використання екомережі об'єктивно зумовлені специфічними особливостями екомережєвих відносин, відповідають змісту принципів екологічного права, конкретизують їх, характеризуються динамізмом і спрямовані на створення належної правової основи для формування національної екомережі, невиснажливого використання природних ресурсів, вироблення ефективного механізму збереження ландшафтного та біологічного різноманіття та правової охорони цінних з екологічної точки зору територій та об'єктів екомережі.

Функціональне призначення принципів правового регулювання відносин у сфері формування, збереження та використання національної екомережі полягає в застосуванні екосистемного підходу до збереження природних ландшафтів та притаманного їм видового біологічного різноманіття; збалансування екологічних, соціальних та еконо-

мічних інтересів для підвищення рівня життя людини у сприятливому для неї навколишньому середовищі.

Систему спеціальних принципів правового регулювання відносин у сфері формування, використання та збереження національної екологічної мережі доцільно доповнити превентивним принципом запобігання негативного впливу на об'єкти національної екомережі в процесі господарської та іншої діяльності людини. Зміст принципу забезпечення участі громадян та їх об'єднань у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо формування, збереження та використання екомережі варто розширити і сформулювати його як принцип вільного доступу громадян та їх об'єднань до інформації про стан формування і функціонування екомережі, забезпечення їх участі у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо побудови та збереження екомережі, а також доступ до правосуддя з питань, що стосуються охорони біологічного та ландшафтного різноманіття національної екомережі.

---

1. Колодій А. М. Принципи права України: монографія / А. М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.

2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

3. Наукові праці Пилипенка Пилипа Даниловича. Вибране. – Дрогобич: Коло, 2013. – 408 с.

4. Про екологічну мережу України: Закон України від 24 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 500.

5. Бринчук М. М. Принципы экологического права: монография / М. М. Бринчук. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 208 с.

6. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки: Закон України від 21 вересня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47. – Ст. 405.

7. Збірник нормативно-правових актів Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища. – Львів, 2004. – 192 с.

8. Боголюбов С. А. Актуальные проблемы экологического права: учебник для магистров / С. А. Боголюбов. – М.: Юрайт, 2011. – 607 с. – Серия: Магистр.

9. Позняк Е. В. Перспективи розвитку екосистемних підходів у правовому регулюванні екологічних відносин в Україні / Е. В. Позняк // Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: матеріали «круглого столу» (м. Харків, 5 грудня 2014 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – 320 с. – С. 153–156.

Вашишин М. Я. Специальные принципы правового регулирования в сфере формирования и сохранения национальной экологической сети

Проанализированы основные специальные принципы правового регулирования отношений в сфере формирования, функционирования и сохранения национальной экологической сети Украины и их соотношение с принципами экологического права. Отмечено, что эти принципы являются специализированными по отношению к принципам экологического права и отражают сущность и особенности экосетевых правоотношений. Обосновано предложение по дополнению этой системы специальным превентивным принципом предотвращения негативного влияния на объекты национальной экологической сети в процессе хозяйственной и другой деятельности человека.

Ключевые слова: *национальная экологическая сеть, принципы правового регулирования, специальные принципы, правовые основы, принципы экологического права.*

Vashchyshyn M. Ya. Special principles of legal regulation of the national environmental network's formation and preservation

The principles of legal regulation in the sphere of formation, preservation and sustainable use of the national environmental network are special in relation to the principles of environmental law and reflect the essence and the peculiarities of the environmental network's relations.

The principles of legal regulation in the sphere of formation, preservation and sustainable use of national environmental network are strategic and reflect the program goals of the national environmental network's formation. They are aimed at ensuring the creation of the environmental network as a unified territorial system of natural and man partly modified areas in order to stop the degradation of natural landscapes and biodiversity loss in order to achieve ecological balance within the large area of our state.

The principles of the creation and preservation of the national environmental network (except the principle of absolutisation of the value of the territories and the natural and reserve fund's objects as the network basis) generally don't contradict the principles of the formation of the EU network «Natura 2000», which is positive in view of the prospects of Ukraine's accession to the European Union.

The system of the legal regulation of the relations in the sphere of the formation, sustainable use and preservation of the national environmental network is proposed to be supplemented with the special principle of prevention of the negative influence on the objects of the national environmental network during the process of economic and other human activities, which will not have a regulatory, but a protective nature.

The tasks of the principles of the formation, preservation and sustainable use of the national environmental network can be considered in the narrow and broad sense. In a narrow sense, they are designed to provide three directions of the environmental network relations' development: systematic formation, effective preservation and sustainable use of the national environmental network. In a broad

sense the tasks of the principles of the formation, preservation and sustainable use of the national environmental network consist in developing and harmonizing the general requirements for the environmental protection and the achievement of the following results: 1) preservation of landscape and biological diversity, 2) restoration of environmental balance, 3) improvement of the quality of the environment to the state favorable for human life.

Key words: *national ecological network, the principles of legal regulation tub, a special principles, legal principles, principles of environmental law.*

Стаття надійшла 28 травня 2015 р.

УДК 347.939

**В. О. Кучер,
Ю. С. Суліковський**

ВИДАЛЕННЯ ІЗ ЗАЛУ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ ЯК ЗАХІД ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

Досліджено питання правового регулювання заходів процесуального примусу. Проаналізовано такі заходи процесуального примусу, як попередження та видалення із залу судового засідання. Визначено суб'єктів, до яких може бути застосовано видалення із залу судового засідання, – це учасники цивільного процесу та інші особи, присутні на судовому засіданні.

Розкрито зміст ухвали суду про застосування заходів процесуального примусу. Наголошено на неможливості застосування до особи кількох заходів процесуального примусу за одне й те ж правопорушення. Сформульовано пропозиції щодо подальшого удосконалення норм Цивільного процесуального кодексу України.

Ключові слова: *судовий розгляд, заходи процесуального примусу, попередження, видалення із залу судового засідання.*

Постановка проблеми. Заходи цивільно-процесуального примусу спрямовані на забезпечення можливості кожного громадянина реалізувати свої права в судовому порядку шляхом розгляду цивільної справи. Але заходи процесуального примусу, як і будь-які інші заходи державного примусу, тісно пов'язані з обмеженням прав і свобод. Так, такий захід процесуального примусу, як тимчасове видалення доказів для дослідження судом, може посягати на таку складову права власності, як право володіти майном. Саме тому застосування будь-яких заходів цивільно-процесуального примусу повинно відповідати принципам, закріпленим у Конституції та Цивільному процесуальному кодексу України (далі – ЦПК України).